

Originalni naučni rad

UDK 316.662.2-055.2:343(497.11)"1804/1813"
305-055.2(497.11)"1804/1813"

Мирослав М. Поповић*

научни сарадник

Одељење за историју, Филозофски факултет у Београду

ЖЕНСКИ ДИСКУРС И КРИВИЧНА ДЕЛА У ПРВОМ СРПСКОМ УСТАНКУ (1804–1813)

Апстракт: Циљ рада је да се, кроз призму сведочанстава о женама из времена Првог српског устанка и кривичне судске праксе тога времена, прикаже друштвени положај жене у оквиру патријархалног друштва Србије почетком 19. века. Анализирана су дела насиља, убиства, отмице девојака, истрага „вештица“ и врача, блуда, ванбрачне трудноће и чедоморства.

Кључне речи: жене, Први српски устанак, патријархално друштво, кривична дела

Овим радом покушаћемо да реконструирамо друштвени положај жене у Првом српском устанку, који се, између осталог, огледао и у начину понашања устаничких старешина према женама и третману жена приликом пресуђивања кривичних дела. У прве две целине чланка су, ради контекста, представљени закони и правни прописи из времена устанка, те положај жене у оквиру патријархалног друштва Србије и Балкана, који је био под османском влашћу. Затим аутор анализира сведочанства о женама, везана за њихов положај уопште и за третман у кривичној судској пракси Првог устанка. Пре свега ће бити речи о делима насиља, убиства, отмице девојака, истрагама и убијању „вештица“ и врача, блуда, ванбрачне трудноће и чедоморства.

* miroslav.popovic@f.bg.ac.rs

Суђење у Првом српском устанку

У време Првог српског устанка судило се на основу два позната законика. Прота Матеја је на основу *Крмчије* саставио тзв. *Закон њроше Маџеје*¹, који је проглашен на Ваљевској скупштини. Ни у *Мемоарима* проте Матеје ни у другим изворима нема потврде да је овај закон важио у целој земљи, па се сматра да то није био закон за читаву тада ослобођену територију Србије (Београдски пашалук), већ само за Ваљевску нахију, чија га је скупштина и донела, односно потврдила. Без сигурног одговора остају и питање примењивања поменутог закона у устаничком животу Ваљевске нахије, као и у ком временском периоду су његови чланови могли важити. (Janković 1984, 84; Ljušić 1992, 355)

Поред *Закона њроше Маџеје*, требало би се осврнути и на други правни акт Првог српског устанка, а то је *Карађорђево законик*, који је знатно обимнији и садржи одредбе кривичног, војнокривичног, државног и породичног права. Састојао се од 41 члана, од којих су првих осам, као и чланови 11, 12 и 13, изгубљени. Тома Живановић је датирао *Карађорђево законик* 1807. годином. (Живановић 1922, 39) С. Новаковић сматра да би текст *Законика* требало ставити у рад Савета после 1810, кад се у Србији већ развило неко уредније стање. (Новаковић 1988, 132) В. Берко Савић га смешта у децембар 1808. године.² Највероватнији *terminus post quem* за настанак *Карађорђевог законика* је 11. јануар 1811. године. Аутора текста требало би тражити у кругу образованих аустријских Срба који су имали истакнуту улогу у устанку, и то међу Иваном Југовићем, Михајлом Грујовићем, Миљком Радоњићем и Лазаром Војиновићем, а неколико важних чињеница упућивало би на Ивана Југовића, једног од депутата код руског команданта у Влашкој, Прозоровског. Доступна грађа из Првог српског устанка, *Карађорђево Деловодни њрошокол*³, *Прџокол Шабачкој мајисџ-рајџа*⁴, аустријски конфидентски извештаји и други извори дају потврдан одговор на питање да ли је оно што је прописано у *Законику* примењивано у животу устаничке Србије, тј. да ли је оно што је прописано изражавало правна схватања оног доба. (Мирковић 2008, 15–20, 196)

1 Побројани су неки параграфи: „1) Ко би убио човека, да се убије и на коло метне; 2) Ко отме девојку силом (као што је гдеде бивало, а особито у каквим бунама кад се судови побркају), тај женик, кум и стари сват шибу да трче, а други штаповима да се каштигују; 3) Ко украде јагње, прасе, коња или вола, тај да плати двоје и да се каштигује штаповима; 4) Ко утече из војске без допуштења, да трчи шибу; 5) са страже који побегне да се стреља; 6) Ко се криво закуне и криво сведочи, тај сву ону штету за коју је сведочио, да плати, штаповима да се каштигује, и да му се никада више ништа не верује, и да се за свагда лажом проглаша; 7) Кад се сваде и псују, који се привати за оружје, као пола убиства, да трчи шибу“ итд. (Ненадовић 1947, 136).

2 Текст *Карађорђевог законика* објављен је у: Живановић 1967, 10–13; Новаковић 1988, 132–136; Савић 1988 А, 444–448.

3 Стојановић, 1848.

4 Поповић, 2010.

У *Пројоколу Шабачкој мајистираји* највише је било грађанских (седамдесетак) и „рачунских“ парница (у преко шездесет случајева). По броју се такође истичу парнице око потраживања, поравнања и наследства. Из материје кривичног права, по питању престапа, иступа и сл., изрицана је казна у педесет и пет случајева, а због непокорности и пијанства у девет случајева. Забележене су судске одлуке о ортаклуку, продаји кућа и земље, продаји турских добара, јемству, плаћању кирије, извршењу магистратских пресуда за наплату, о заклетви, за облигације, разне врсте уговора, издавање пасоша итд. Веома важни за познавање прилика у Шапцу су подаци о етничкој и социјалној структури становништва, из којих се види професионална структура шабачких варошана. (Стојанчевић 2012, 254–256)

Жена и патријархално друштво у Србији почетком 19. века

Непосредни контакт култура југоисточне Европе са османском, током пет векова, деловао је на патријархалне структуре на Балкану које су ту биле присутне, те су се многи елементи првобитних форми променили. У свакодневици култура Балкана препознајемо велики број позајмица и синкретистичких појава, везаних за материјалну културу, језик, народну религију, систем вредности и поглед на свет. Многи елементи свакодневне културе нису били у директној вези са османском сфером, али представљају реакцију на такав облик османског владања, вид прилагођавања. На тај начин се, према Клаусу Роту, модификовала патријархална народна култура, коју он схвата и као патријархално наслеђе. Неки традиционални елементи културе су се задржали, па и постали јачи, услед стабилизовања и поновног оживљавања старијих социјалних структура од стране османске власти (Rot 2000, 193).

Како наводи Александар Вулетић,

„патријархално друштво се најчешће дефинише као друштвени поредак заснован на владавини мушкараца над женама, као и старијих над млађим члановима заједнице. Та дефиниција је, међутим, аисторична и недовољна за објашњење патријархата као аналитичке категорије с обзиром на то да не узима у обзир дати историјски и друштвени контекст. Дефинисање патријархата као динамичног и флексибилног система доминације/субординације у којем припадници обе родне групе непрестано редефинишу своје улоге и међусобне односе у зависности од референтног система друштвених односа, пружа далеко веће могућности за историјску анализу“.

Вулетићева наставља да, на нивоу институција државе и цркве, у оквиру патријархалног друштва, долази до изражаја нормирана и инсти-

туционализована моћ мушкарца. На микросоцијалном нивоу, ауторитет мушкараца није неприкосновен, тј. жене имају начина да помере границе „прописаних“ улога (Вулетић 2006, 113–114).

У патријархалном друштву Балкана, жена је добијала сигурно место у мужевљевој породици тек када мужу роди синове. Неку врсту индиректне моћи жена је постизала кроз утицај на свог мужа и синове. Временом жена добија као свекрва улогу да надзире снахе, те на тај начин усклади односе жена различитог карактера и способности у јединствену радну снагу у оквиру домаћинства. Опстанак групе зависио је од усклађене акције мушкараца у сфери јавног, али и од неометаног и правилног функционисања домаће сфере, која је била у рукама жена. Најважнија функција жене била је рођење наследника за мушку лозу, а други допринос је био одгој деце. Мушкарац је доминирао у казненом аспекту, најчешће у сфери сексуалног понашања. Захтевало се да невеста буде девица, а након венчања од жене се тражила верност (Denich, 1986, 90–92)

Мерило за положај мушкарца у друштву била је част, а за жену честитост, односно евентуална срамота. Заједнички интерес свих мушкараца у групи био је да удате жене у роду буду честите. Изгубљеним добрим гласом жене или кћери, највише је био погођен супруг, односно отац. Истиче се непосредна и блиска веза девичанства и стида. Женску сексуалност су мушкарци најчешће тумачили као издајничку и злу, највећу вредност, блиску светости, имало је девичанство (Kazer 2002, 105).

Према Вуку Караџићу, постојао је, у првој половини 19. века, обичај у Београду и у варошима источне Србије, према којем:

„показивали су после прве ноћи, јавно, младину кошуљу, и ако нађу какијех трагова, сви су радосни и чaste све госте и родитеље младине, а ако не нађу, све је мирно и ожалошћено [...] Ако не буде никаквих трагова, онда при служењу ракијом родитељима младожењенијем наслуже у шупљу чашу, и онај што служи затисне је оздо прстом, и чим је преда и одмакне прст, све се проспе, и родитељи младини имају да издрже велико ругање, и морају се старати да зета умире, што обично бива поклонима, ако нијесу ради да им њихову кћер врати“. (Караџић 1922, 92; Ђорђевић 1930 А, 101)⁵

У Бољевачком срезу дужност свекрве је била да провери да ли јој је снаха била као што треба. Намештала је где ће младенци спавати, а сутрадан је проверавала постељу. Постојао је и обичај да се почисти ђубре и баци оцу пред кућу (Ђорђевић 1930 А, 104–105).

У Србији, у време османске владавине, села су представљала друштвене целине са заједничком територијом, заједничким интересом и обавезом заједничке заштите, а такву улогу имала су српска села дуго вре-

5 У Црноречком округу, ако млада није невина, оца су послуживали ракијом из чаше која је шупља. Војвода рупу на чаши затвори прстом, а кад је отац узме у руке, ракија исцури. (Ђорђевић 1930 А, 104–105).

мена после ослобођења. После ослобођења, у Србији, свако село имало је сеоског кнеза, који није имао скоро никакву власт. На челу села били су кметови и водили бригу о њему, то су били угледнији сељаци. Они су се окупљали на различите сеоске договоре, где су се доносиле одлуке о решавању разних локалних послова. Судили су сељацима „за којекакве распре, кад би парци позвали, као на примјер кад се породице дијеле или кад стока једнога потре љетину другога“ (Ђорђевић 1922, 131–133; Караџић 1852, 277–278). Кметови су се заузимали за људе из свога села, у случају да су се нашли у некој невољи. Карађорђе и кнез Милош осетили су потребу за старешинама који ће издавати заповести сељацима и који ће, као представници њихове власти, спроводити наредбе до најнижих народних слојева, уз одговорност за свој рад. Поред кметова, улогу је играло и село или народ. Позивани су на збор сви сељани једнога села, без обзира на њихову способност, поштење или елоквенцију, те су и они, понекад, доносили одлуке, које су се тицале јавног морала, части или опште штете. Право учешћа у општим сеоским зборовима имале су и жене (Ђорђевић 1922, 133–137).

Породичне задруге код становништва Србије познате су од 14. века, а овакви породични односи одржали су се у доба османске владавине, а и у оквиру организације Војне границе у Војводини, до њеног развојачења 1872. године. Петар Влаховић наводи:

„Задружна породица је по правилу (сем када има усвојеника) заједница крвних сродника, у којој се живот одвија на демократским принципима, разрађиваним у оквирима патријархалних норми понашања. На челу задруге се налазио старешина, коме су управу поверавали сви стасали чланови заједнице [...] Целокупна имовина припадала је заједници. Материјална добра су заједнички стварана па у том смислу и трошена. Према томе, постојала је и заједничка одговорност свих чланова.“ (Влаховић 2011, 265)⁶

Обичајноправне норме о положају жене у задрузи су веома битне, јер су послужиле као основ за нормирање положаја женских чланова патријархалне породице према *Законику іраћанском за Кнежевину Србију* из 1844. године. Услед сличности у обичајима, статус жена у породичним задругама код свих Јужних Словена био је веома сличан. Њихова задужења била су везана за вођење породичног домаћинства, бригу о деци и обављање кућних послова у задрузи. Економију домаћинства водила је домаћица, као што је и решавала неспоразуме међу женским члановима задруге и одређивала задатке за обављање кућних послова. Домаћица је била разборита и старија жена, најчешће супруга домаћина. Остале жене су јој указивале поштовање, а одговорност функционисања домаћинства била је на њој (Kulauzov 2008, 808–809).

6 Такође, види: Филиповић 1991, 6–17.

Село као суд, према српском обичајном праву, је, у присуству органа извршне власти или без њих, доносио одлуке о кривичним, грађанским и управноправним случајевима, руководећи се начелима савести и опште правде. Колективно решавање случајева било је јавно. На сеоским зборовима се одлучивало и судило у име целог села, постојали су „велики“ и „мали“ зборови, на којима су учествовали кметови, а одлуке су доносили заједно, одмеривши све околности. Одлуку о смртној казни за неко дело могло је донети село, те да кривац буде доживотно обележен, јавно осрамоћен, истучен, протеран из села, па и да се на њега и његову породицу баци јавно проклетство. Судски случајеви о којима је село судило углавном су се односили на штете, убиства, крађе, паљевине и друге проблеме од заједничког интереса (Влаховић 2011, 233; Ђорђевић 1948, 267–292). Како наводи Никола Ф. Павковић:

„Скуп старешина села био је трећи саставни део сеоске општине. Ова установа, или како је Грујић још назива, састанак сеоски’ састојала се се од свих кућних старешина „кмета’ и његова два ,помоћника’. Уз њих су били и ‘старци’ у улози саветника. Улога ‘стараца’ била је посебно важна у суђењима и решавању спорова око међа. Сви они заједно, каже Грујић, представљали су ‘власт’ у селу“ (Павковић 1992, 28)

Када је у питању народни суд, Павковић износи:

„[...] Подносилац тужбе јавно, пред кмета и његове помоћнике, износи своје доказе и мишљење. Тим правом се једнако користи и оптужени. По завршетку расправе, кмет се саветује са истакнутијим и старијим кућним старешинама и својим помоћницима да би, на крају, јавно саопштио пресуду“ (Павковић 1992, 29)

Положај жена и њихово кривично кажњавање у Првом српском устанку

Телесне казне присутне у Србији пре 1860. године биле су шиба (чији је најтежи облик била *мртва* или *смртина шиба*), бој батинама (штаповима) за одрасле мушкарце, бој камџијама за одрасле жене и бој трском или рогозом за малолетнике (Грубач 2004, 31). За време Првог српског устанка смртна казна се обично извршавала вешањем и стрељањем из пушака, али су познати и други облици извршења смртних казни (Мирковић 2008, 25).

Зверско кажњавање жена постојало је међу Турцима и Муслиманима Босне и Херцеговине, нарочито за неверство. Казна стављања жене у џак и бацања у реку прешла је и на хришћане, с тим што жена није стављана у џак, већ отворено бацана у воду, да би се удавила. На пример, у доба Карађорђа, Стеван Живковић, један од угледнијих устаника, бацио

је своју жену у Дунав јер је била непоштена, без одлуке суда. Када су је извезли на половину реке и бацили у воду, неколико пута је излазила на површину, пошто није могла да потоне. Веслари су је тукли веслима, док није потонула. Викала је и запевала за малим дететом, кога је дојила, док се није удавила. Забележен је сличан случај у Карановцу, где је жена бачена у Ибар. Овакав обичај кажњавања жена није постојао у селима, већ се задржао само у варошима, где су Турци у многим стварима служили Србима као образац (Ђорђевић 1984, 248). За Стевана Живковића Милан Ђ. Милићевић наводи да се женио два пута. Прва његова супруга била је из Остружнице, тетка кнеза Максе Ранковића и с њом је Живковић имао четворо мушке деце. Прва супруга се пропила, те ју је Живковић оставио, и узео покрштену жену дахије Аганлије, која је добила име Љубица. Због пијанства и јавног блуда Карађорђе је, према Милићевићу, наредио да се Стеванова прва супруга баци у Дунав и удави. (Милићевић 1888, 166–167).

Строго су кажњавана кривична дела прељубе, силовања, крађе девојке, одустанка од склапања брака и брачне свађе. Као што је строго кажњавана отмица девојке, „пребег“ девојке код будућег мужа сматран је легалним закључивањем брака. Била је предвиђена одмазда не само за починиоца кривичног дела, већ и за чланове породице. Тако је прогнана и лишена имовине жена Петра Прелића (хајдук Прела), који је убио војводу Милоша Стојићевића Поцерца (Аранитовић, Цвејић 2021/2022, 58–60). Како закључују Аранитовић и Цвејић:

„*Пройкокоп Шабачкої маїсїѣрайїа* одсликава и потоњим покољењима пружа слику морала, тежњи и настојања да се у ратном времену, а у првим знацима слободе након дугог турског ропства, среде и уреде држава и друштво. Веома је важно да жена као стуб породице није занемарена, нити су јој нарушена права, већ је, напротив, у датим околностима и поштована и уважавана“ (Аранитовић, Цвејић 2021/2022, 60–61)

Друга сведочанства дају нешто другачију слику. Постоје два помињања казне утапања за жену која је починила јавни блуд (Мирковић 2013, 26). Члан 31. *Карађорђевої законика*, забранивши истраживање вештица, запретио је људима који су то чинили, мучили жене, убијали их и бацали у воду истом казном, дакле и бацањем у воду (Мирковић 2008, 132–134). Вук Караџић је у *Српском рјечнику* споменуо да су вештице бачене у воду и да је такав поступак постојао и у време 1804–1813. године (Мирковић 2013, 26–27; Караџић 1852, 66–67). Упркос забрани истраживања вештица, коју је прописао *Карађорђев законик*, постоје два спомена спаљивања као извршења смртне казне за жене осумњичене као вештице (Мирковић 2013, 27). Према *Карађорђевој законика*, члан 30, жена која се усуди да удави ванбрачно дете осуђује се на смрт (Мирковић 2008, 128). Такође, постоје сведочанства о претераном насиљу појединих устаничких старешина према женама (Арсенијевић 1898, 378–379).

Грујици Гавриловићу и Грујици Николићу из села Букора суђено је поводом убиства жене Данојле, која је убијена пушком. Добили су казну од 35 удараца батином, пошто је они нису убили, већ Тадија, кога је требало ухватити и судити му. Сматрано је, од стране Шабачког магистрата, да је жена заслужила смрт јер је чинила разна злодела, између осталог је више пута хтела да наведе Турке на српске збегове (Аранитовић, Цвејић 2021/2022, 66).

Вук Караџић спомиње да су у Жабарима жену Павла Станојевића Палану, по Карађорђевој заповести, везали на ражањ, па је пекли између две ватре и на крају спалили. (Караџић 1898, 213; Мирковић 2013, 27) Према Милану Ђ. Милићевићу, постојала је прича да је Антоније Пљакић једну бабу живу испекао усред Карановца, јер је чуо да је вештица. Такође, Милићевић наводи да су се последњих година Карађорђево владавине појавили многи пророци и врачаре, који су предвиђали поновни пад Србије под Турке. Постојали су гласови да таква врачара живи у селу Невадима, у Рудничкој нахији. Пљакић, као старешина нахије, дошао је у Неваде и испитивао о врачари кмета Петра Грковића, који је хтео да заштити жену од страшне смрти. Пљакић је потегао сабљу на кмета, који је откупом спасао живот и себи и баби. Поменути старешина био је насилан према свима, и према својој супрузи:

„Нека баба Станка Пазарка, која се је налазила у Пљакиној кући око жене његове г-ђе Саве, причала је како је врло често морала завијати пупак Пљакиној жени: „Јер, вели, чим војвода дрекне, па кога убије, или пребије, а то се је дешавало врло често, сам кад је код куће, њој се, јадници, од страха мужевља, одмах развије пупак, па се стане претурати и јаукати од болова.“ (Милићевић 1888, 548–549)

Августа 1811, Карађорђе је одобрио Пљакићево спаљивање врачара (Савић 1988 Б, 1004; Мирковић 2008, 134). Како наводи Баталака: „Антоније Пљакић имао је гробље у шарампову, у Карановцу, око куће, у којој је седио, од укопаних људи које је он поубијао, кад му је, од пића, крв на очи наседала“ (Арсенијевић 1898, 378–379). Такође, према истом аутору: „На Хајдук-Вељка, 1809. године, на скупштини у Хасан-пашиној Паланки и у Београду, многбројне су тужбе дошле Карађорђу и Совету због његовог већ претераног насиља према женском полу у нахијама: црноречкој, гургусовачкој (књажевачкој) и сврљик-бањској [...]“ (Арсенијевић 1898, 378). Битно је и Баталакино сведочанство да је руски изасланик Родофиникин издржавао лепу младу Туркињу, која се покрстила, и њену мајку, која јој је била једини живи род. Стеван Живковић је, такође, желео ову Туркињу за себе, али га је она одбила. Младен Миловановић је, на Живковићев наговор, наредио да се Туркиња под Родофиникиновом заштитом и њена мајка убију, тј. закољу (Арсенијевић 1898, 381).

Војвода Миленко Стојковић је, по казивању Милићевића, „био веома слаб спроћу женске лепоте. Живећи у Поречу, држао је неколико жена

српкиња, влахиња, и туркиња. Пошавши из Србије 1811, повео је и све те жене у Влашку, али их је онамо отпустио све, осем неке Катинке, коју је задржао и венчао за се“ (Милићевић 1888, 694). Баталака сликовито описује:

„Миленко је већ до тога безобразлука дошао био, да је цео хор нимфи одржавао. Ове су му биле чибугџије, кафеџије и камердинери. Он је неколико својих момака само зато поубијао, што је погдекад спазио, да се је који, на какову његову нимфу, умилно осмехнуо. Нама је казивао Пера Попов, бивши 1841. началник окружја смедеревског, како је Миленко, долазећи из свог села Кличевца, или из Пореча, у Пожаревац, где су му и грађани исте вароши, и ђаци са учитељима на причек излазили, свагда са двома девојкама, у карети долазио, и с њима, ни мало стидећи се народа, пред овим из речене карете излазио у свој стан“ (Арсенијевић 1898, 378)

Како је изгледала отмица девојака описује и Вук Караџић:

„У отмицу се иде, с оружјем како год на војску. Кашто отмичари довребјају девојку код стоке, или кад пође на воду, па је ухвате и одведу; а кашто ударе на кућу (као хајдуци), па обију кућу и свежу дјевојачког оца и браћу, док нађу дјевојку и одведу. Кашто се побију дјевојачка браћа и рођаци с отмичарима и буде мяса доста: као што је у Јадру у селу Клупцима, године 1805, погинуо дјевојчин брат и један отмичар; а дјевојку опет нијесу могли отети. Зато отмичари не смију ласно да ударе на кућу гдје знаду да има много рода у дјевојке, а особито гдје је село сложно: јер и сељаци, како стану пушке пуцају и учини се буна, сподпадне сваки своју пушку, па трчи у помоћ. Свему је селу срамота кад се из села отме дјевојка, а отмичарима још већа кад се врате јалови. Кад отмичари дочепају дјевојку у руке, онда је већ неће оставити, макар сви изгинули; ако ли се дјевојка стане затезати и неће да иде, онда је вуку за косе и деру штапом ко вола у купусу. Отмичари не смију ићи с дјевојком момачкој кући, јер пођу кашто сељаци с родом дјевојачким за њима у потјеру; него је одведу у шуму и тамо је вјенчају у каквој колиби (пударској или пастирској) или гдје у шуми. Поп мора да вјенча, ако му се и неће јер хоће да бију. Кад дође потјера у село, онда сви откуда су отмичари изиђу преда њих лијепим начином и граде мир. Ако се тако помире; добро ако ли је род дјевојачки иде кадији на тужбу, онда морају доћи и отмичари с дјевојком [...] Кашто потјера, не нашавши отмичара с дјевојком у селу, попали ономе за кога је дјевојка отета и родбини његовој куће и остало све што изгорјети може, па се, најпоследње, опет помире“ (Караџић 1852, 476–477; Ђорђевић 1930 Б, 72–73)

Пошто је Карађорђе зарађивао за живот радећи код имућнијих Срба и Турака који су се бавили сумњивим радњама, а био у годинама када је било време да се ожени, Карађорђев отац Петар просио је за, тада Ђорђа, Јелену Јовановић из Маслошева. Био је одбијен, вероватно због сиромаштва породице. Ђорђе је до Јелене дошао отмицом, помало је и хајдуковао, искористио прилику и Јелену отео из Јагњила и одвео у свој дом, у јесен 1785, а најкасније у пролеће 1786. године (Љушић 2003, 16). Како наводи

Миленко Вукићевић, када је Ђорђе почео да хајдукује. „За то време многе је од ових својих другова отмицом оженио, као: Петра Прокића, Максима Јовановића, Павла Веселиновића и друге“ (Вукићевић 1907, 107).

У време Кочине крајине (1788–1792), после Кочине смрти, Гаја Пантелић наводи: „Још нису били Немци Турцима предали Србију, но стало те се не бију, а ајдуци и фрајкорци с њима, одоше арамбаши отимати девојке да се ожене и где опажају да у ког има какви пара, они отимљу“. Даље Пантелић наводи појединачне случајеве отмице. Такође, исти аутор описује захтеве Петра Прокића да се придружи Карађорђевој дружини:

„Петар Прокић рече му: ‘Ништа ти друго не тражим но девојку.’ Зачула се девојка Јакова у Јабуче и увате ову девојку и доведу у Копљаре, и Ђорђе јој буде ручни девер и венча је за Петра. Тако рече и Максим (Јовановић): ‘Да ме ожениш друга ти ћелепира не тражим.’ Дигну се у Кораћицу, те Маркову ћер Стајку отме и венча за Максима. Тако отме Иванову сестру Аницу из Рипња и венча за Павла Веселиновића, отме Мијатовића Јована ћер из Овсишта Пауну за Матеју Јовичића (ово је мати Ранка Матејића), отме Марту из Војковице за Ристу Стојковића у Тополи.“ (Пантелић 1980, 118–119)

Када Милићевић говори о Живку Шљивићу, наводи да се оженио девојком из села Липа, у Смедеревској нахији. Супруга му је убрзо умрла. У Смедереву се Турчин Сали-ага заинтересовао за лепу девојку Митру, с намером да је узме за себе и потурчи, чега су се њени родитељи бојали. Поручили су тада хајдуку Живку Шљивићу да отме Митру, што је он и учинио, венчао је у шуми и одвео у Брежане. Сали-ага је тражио отмичара, а Шљивић је побегао у село Брадарце, где му је живела удата сестра и ту се крио од турске освете пет месеци. Затим је прешао у Влашку, па у Аустрију и живео осам година у Ковину (Милићевић 1888, 849; Мирковић 2008, 111).

Члан 2. *Закона њроше Маџеје* предвиђао је да, када људи отму девојку силом, да младожења, кум и стари сват трче шибу, а други да се казне ударцима штапом (Ненадовић 1947, 136). Члан 27. *Карађорђевој законика* предвиђао је да момак који отме девојку трчи шибу три пута кроз 300 момака, девојка да се ослободи и уда за онога кога она жели и тај нови брак требало је да се сматра законитим. Кум је требало да се казни са 50 удараца штапом, девер са 50, на исти начин и стари сват, а остали сватови са по 30 удараца штапом (Мирковић 2008, 110).

Када је издавао пуномоћје кнезу Милисаву из Црне Реке, октобра 1809, Карађорђе је наредио да кривца који је отео девојку на силу ухвати и предају старешини у руке. Наредба Рудничкој нахији из децембра 1809. прописује да кривац, који отме девојку и венча се са њом без знања, буде жестоко кажњен, док му не пресуде сеоски кметови. (Савић 1988 А, 627, 646; Мирковић 2008, 113) Такође, сачувана је наредба Карађорђева да му се пошаљу двојица отмичара девојке, девојка и кмет из њиховог

села. Наиме, писано је војводи Вулу, да пошаље везане Јакова и Николу из Вранова, који су Стојшину девојку отели и водили по шуми, заједно са девојком. Такође, писано је и Вујици Вулићевићу да пошаље кмета из Вранова, који је требало да сведочи о овој отмици. (Стојановић 1848, 52; Мирковић 2008, 113)

Према пресуди Шабачког магистрата из 1810. године, ослобађају се притвореници Живко Стевановић и Ђурица Перић из Шеварица, који су због отмице девојака били притворени девет недеља. Живко Стевановић, као младожења, и Ђурица, као девер, кажњени су са по 50 удараца батином. (Поповић 2010, 117; Мирковић 2008, 112) Кузману Марковићу је 1811. године пресуђено да због отмице испрошене девојке Јоване, кћери Теодора Бојиновића, буде кажњен са 75 удараца батином, из два пута. Девојка је враћена и дата Ивану Комићу из Цулковића, који је првобитно испросио (Поповић 2010, 121; Мирковић 2008, 112–113). Очигледно да је казна ублажена значајно у односу на ону која је била прописана, тј. кажњени су батинама место шибе. Пошто је обичај отимања девојака био раширен још из османског периода, судије су благонаклоније поступале према починиоцима, него што су закони прописивали. Тако су, рецимо, од стране Шабачког магистрата сватови који су отели девојку 1808. године, кажњени са по 15 удараца батином (Мирковић 2008, 113; Поповић 2010, 35). Постоји случај Шабачког магистрата, према којем је Митар Јевтић одвео девојку Станију без знања оца Баје Станковића из Миокуса. После испитивања утврђено је да никакво насиље над девојком није учињено, тако да је пресуђено да се Митар може венчати са Станијом (Поповић 2010, 95; Мирковић 2008, 114). Марија, кћер покојног Јакше и сестра Михаила Јакшића из Слеччевића, је сама отишла Арсену Ракићу. После испитивања, венчање је допуштено (Поповић 2010, 99–100). Карађорђе је наредио војводи Стевану Катићу за попадију попа Павлову из Буковика, за кога је својевољно пошла, да се могу слободно венчати (Стојановић 1848, 49; Мирковић 2008, 114).

Тежило се спречавању отмица испрошених девојака, које су одбијале да се удају. Карађорђе је од Магистрата јагодинског тражио да му пошаљу девојку која је два пута већ била испрошена, а по трећи пут је то учинио Арсеније за свога сина Живана. Она није хтела да се уда. Девојку је Илија Барјактаревић послао у Тополу, али је она, дошавши у Јагодину, одбила да иде даље (Стојановић 1848, 84; Мирковић 2008, 114–115). Некад су кажњаване и обе стране. Тодору Терзићу из Метковића пресуђено је да се слободно венча са Смиљаном Мардарије. Она му се обећала, а потом ни под којим условима није хтела да се уда. Обоје су кажњени са по 35 удараца батином, Смиљана јер је одустала од брака, а Тодор јер је без питања одвео у другу нахију (Мирковић 2008, 115). Милован Михајловић из Слеччевића је запресио кћер Андреје из Братића, Анђелију, али је девојка одустала од веридбе, и пошла за Цветина Симе Пучаревића. Отац девојке је морао да

Миловану врати пола трошка који се плаћао оцу за удају девојке (12 гроша је било прописано). Младенци су се помирили и пољубили, а Анђелија остала Цветкова девојка (Аранитовић, Цвејић 2021/2022, 67).

Отмица и пребег девојака су, вероватно, били последица високих плаћања девојачким родитељима. У Наставленију војводама из јануара 1812, наређено је да војводе морају водити рачуна да родитељ који удаје девојку не узима више од 12 гроша, колико је било прописано. Ко би узео више, био би кажњен, а цела сума новца би припала државној каси (Савић 1984, 222). Исто налаже прота Матеја пар дана касније у распису капетанима и кнезовима, да о удаји девојке нико не сме узети ни дати више од 12 гроша⁷ (Савић 1984, 224). Занимљиво је наређење према којем је предвиђено да, уколико се девојка не би удала на време и родила ванбрачно дете, њен отац буде строго кажњен (Савић 1984, 225). Изгледа да је одређивање суме коју отац може добити за удају кћерке и претње очевима који спречавају да се девојке удају на време имало за циљ спречавање рађања ванбрачне деце (Мирковић 2008, 130). Још је Вук Караџић, дајући слику стања у време турске власти, навео: „Од крвнине ни мало мања није глоба, кад се догоди, да девојка роди дијете које се срећом ретко догађа. Ово је глоба по свој прилици зато постала, што се така бжеца понајвише мртва налазе; али се после није питало је ли дете живо или мртво“ (Караџић 1827, 83; Вулетих 2009, 71).

Биле су предузимане строге мере против прељубе, која је кажњавана, да се предупреди рађање ванбрачне деце. Рецимо, пуштен је из притвора Веља Вучетић из села Мровске, који је добио дете у прељуби са девицом Маријом, ћерком Миљане из Бошњака, након што је био притворен три недеље и двапут кажњен са по 75 удараца батином. Магистрат шабачки је пресудио Стевану Михаиловићу из Петловаче који учинио прељубу са Анђелијом Живановићевом из Петловаче. Момак је кажњен са 100 удараца батином, а девојка са 50 удараца камџијом. Уколико би по други пут поновили дело блуда, запрећена је казна утапањем, као што је већ наведено (Мирковић 2008, 131). Већ смо поменули да је, према *Карађорђевог законика*, члан 30, жена која се усудила да удави ванбрачно дете бивала осуђена на смрт (Мирковић 2008, 128).

Занимљив је забележен случај насиља над женом пред Шабачким магистратом. Љубица, супруга Николе Пантелића из Јеленче, тужила је Стевана Грбића јер ју је тукао када је прелазила преко његове баште. Љубица је Стевана вређала ружним речима, па је магистрат пресудио да Стеван буде кажњен са 15 удараца батином, а Љубица са 6. У случају поновљене

7 Обрачунски новац у Србији Првог српског устанка био је турски грош од 40 пара по 3 аспре. Имовина А. Пљакића износила је 1813 – 40.565, а војводе поречког Ј. Стефановића – 14.850 гроша. Такође, и порез је распоређиван на области по грошима и појединци су га плаћали по тарифи у овој валути. У трговачким актима, тапијама, спомињањима закупа и царина, обрачунска валута били су гроши. Процењује се да је извоз Србије 1807. износио 3 милиона гроша. (Винавер 1960, 16)

свађе, запређена је казна од више удараца батином (Аранитовић, Цвејић 2021/2022, 67). Из случаја се може закључити да је мушкарац кажњен строже због „неоправданог“ насиља, а и жена, због усменог вређања мушкараца. То говори донекле о родним односима обичних људи, мушкараца, који нису били угледне старешине, те им није било дозвољено да се „неоправдано“ иживљавају, и жена, које су, ипак, биле с мањим правима од мушкараца и нису смеле да их усмено вређају или омаловажавају.

* * *

Жена у Србији је, у складу са нормама српског патријархалног друштва, почетком 19. века, била потчињена мушкарацу. Нарочито су присутна сведочанства да су устаничке старешине биле склоне насиљу генерално, па и према женама, неки од њих су, у складу са оријенталним наслеђем, поступали слично Турцима, поседовали неку врсту харема и кажњавали жене казнама карактеристичним за Турке. Ако је жена била склона издаји и сарадњи с Турцима у ратно време, њено убиство је блаже кажњавано, као што се види из случаја убијене жене, која је хтела Турке да наведе на српске збегове. Сујеверје и присуство народне религије и обичаја су посебно долазили до изражаја у суровим казнама за „вештичарење“ и „врачање“, где су жене сумњичене за таква дела спаљиване или потапане у воду. Отмица девојака је била широко распрострањена још од османског периода. Карађорђе и све касније устаничке старешине су до супруга дошли на тај начин, пре Првог устанка. Тежило се сузбијању отмица, јер су при том чину многи људи губили животе. Строго су кажњавани отимачи, али, ипак, блаже него што је било предвиђено законским прописима времена Првог устанка. Старешине и судије су на оваква дела благодиспозитивно гледале и пресуђивале блаже казне. Ако би девојка одбегла момку, без дозволе родитеља, врло често су старешине дозвољале венчање и тако склопљен брак сматран је валидним. И Турци су отимали српске девојке, у време уочи устанка, „турчили“ их, а оне некад прихватале и уклапале се у нове друштвене улоге. Одређени прописи су имали за циљ да смање број ванбрачне деце, кажњавани су очеви који су узимали више новца за удају кћери него што је било прописано, јер се тиме повећавао ризик од отмице и пребега девојака, због имовинских разлога. Такође, очеви који нису вршили, према тадашњим нормама, родитељску дужност и дозвољавали кћерима да се на време удају, па су оне ступале у ванбрачне односе и рађале ванбрачну децу, строго су кажњавани. Чедоморство од стране жене је кажњавано смрћу, према *Карађорђевом законуку*. Ово кривично дело је проистицало из блудних радњи, које су, такође, строго кажњаване, телесним казнама, а у случају поновљеног блуда запређена је казна утапањем. Положај жене у Србији у време устанка био је, према да-

нашњим мерилима, незавидан, али у складу са степеном развоја патријархалног друштва, друштвене свести и друштвених норми тога времена, те оријенталним наслеђем и традицијом османске владавине. Треба узети и обзир да су држава и законодавство тек чинили прве кораке, у условима сталних ратних дејстава, те су и покушаји регулисања друштвених односа тек били у зачетку и, с обзиром на околности, у другом плану. У првом су били српска државност, независност и ратни успеси.

Литература

- Denich, Bette S. 1986. „Spol i moć na Balkanu“. *Etnološki pregled* 22: 85–98.
- Janković, Dragoslav. 1984. *Srpska država Prvog ustanka*. Београд.
- Kazer, Karl. 2002. *Porodica i srodstvo na Balkanu: analiza jedne kulture koja nestaje*. Prevod s nemačkog Olivera Durbaba. Београд: Удружење за друштвену историју.
- Kulauzov, Maša. 2008. „Položaj žena u porodičnoj zadrugi prema običajnom pravu Južnih Slovena“. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu* 1–2: 807–816.
- Ljušić, Radoš. 1992. „Srpska sloboda“. *Arhiv za pravne i društvene nauke* 2: 353–368.
- Rot, Klaus. 2000. „Kako izaći na kraj s prošlošću? Otomansko nasleđe u jugoistočnoj Evropi“. У: *Isti. Slike u glavama: ogledi o narodnoj kulturi u jugoistočnoj Evropi*. Sa nemačkog i engleskog prevela Aleksandra Bajazetov-Vučen. Београд: Библиотека XX век: 189–213.
- Аранитовић, Добрило, Небојша Цвејић. 2021/2022. „Жене у Протоколу Шабачког магистрата (1808–1812)“. *Зборник радова Народној музеја у Чачку* 51/52: 57–72.
- Арсенијевић, Лазар Баталака. 1898. *Историја српској устјанка*. 1. Београд: Баталакин фонд.
- Винавер, Вук. 1960. „Монете у Србији Првога устанка“. *Зборник Музеја Првој српској устјанка* 2: 3–31.
- Влаховић, Петар. 2011. *Србија: земља, народ, живои, обичаји*. Београд: Службени гласник.
- Вукићевић, Миленко. 1907. *Карађорђе. Књија њрва (1752–1804)*. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.
- Вулетић, Александра. 2006. „Власт мушкараца, покорност жена – између идеологије и праксе“, у: Столић Ана, Ненад Макуљевић (прир.) *Привајни живои код Срба у девейнаестом веку: од краја осамнаестои века до њочейка Првој свейској рајиа*. Београд: Сlio: 112–132.
- Вулетић, Александра. 2009. „Нежељена деца: ванбрачне трудноће у Шабачком округу у првој половини 19. века“, *Museum* 10: 69–92.
- Грубач, Момчило. 2004. *Телесна казна у Србији од Првој српској устјанка (1804) до њеној укидања (1873)*. Београд: Службени гласник.
- Ђорђевић, Тихомир Р. 1922. „Село као друштвена заједница за време прве владе кнеза Милоша“. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 2: 129–138.
- Ђорђевић, Тихомир Р. 1930. А. „Девојачка невиност“. У: *Исти. Наш народни живои. Књија друја*. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона: 97–105.
- Ђорђевић, Тихомир Р. 1930. Б. „Куповина и отмица девојака“. У: *Исти, Наш народни живои. Књија друја*. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона: 60–90.

- Ђорђевић, Тихомир Р. 1948. „Село као суд у нашем народном обичајном праву“. *Зборник Филозофској факултету Универзитета у Београду* 1: 267–292.
- Ђорђевић, Тихомир Р. 1984. „Једна казна за жене“. У: Исти. *Наш народни животи* 1. Београд: Просвета: 247–249.
- Живановић, Тома. 1922. *Основи кривичној права: ошитој гео.* Београд: Геца Кон.
- Љушић, Радош. 2003. *Вожд Карађорђе: биографија.* Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Милићевић, Милан Ђ. 1888. *Поменик знаменитих људи у српској народа новијеј доба.* Београд: Српска краљевска штампарија.
- Мирковић, Зоран С. 2008. *Карађорђево законик: (кривично, породично и државно право устаничке Србије).* Београд: Правни факултет Универзитета.
- Мирковић, Зоран С. 2013. *Смртна казна и казна њрчања кроз шибе у Србији 1804–1860 (ритуали љоубљења и јавној мучења).* Београд: Правни факултет Универзитета.
- Новаковић, Стојан. 1988. *Уставно љиљање и закони Карађорђево времена.* Београд: Панпублик.
- Стојанчевић, Владимир. 2012. „Протокол Шабачког магистрата из времена Првог српског устанка“. *Глас* 420 (16): 249–258.
- Филиповић, Миленко С. 1991. „Кућна задруга“. У: Исти, *Човек међу људима.* Београд: Српска књижевна задруга: 6–17.

Извори

- Живановић, Тома. 1967. *Законски извори кривичној права Србије и историјски развој његов и њеној кривичној правосуђа од 1804. до 1865.* Београд: САНУ.
- Караџић, Вук Стефановић. 1827. „Географическо-статистическо описаније Србије“. *Даница: забавник за љодину 1827, друја љодина*: 26–120.
- Караџић, Вук Стефановић. 1852. *Српски рјечник исљумачен њемачкијем и латинскијем ријечима.* Беч: Штампарија јерменскога наместира.
- Караџић, Вук Стефановић. 1922. *Црна Гора и Бока Кољорска.* Београд: Српска књижевна задруга.
- Караџић, Вук Стефановић. 1898. *Грађа за српску историју нашеј времена и животи најзнајнијих љолавица овој времена.* Београд: Штампарија Краљевине Србије.
- Ненадовић, Матија. 1947. *Мемоари.* Београд: Просвета.
- Павковић, Никола Ф. 1992. *Етнографски записи Јеврема Грујића: критичко издање и љревод необјављене архивске грађе.* Београд: САНУ.
- Пантелић, Гаја. 1980. „Казивање Гаје Пантелића“. У: Самарџић, Драгана (прир.) *Казивања о српском устанку 1804.* Београд: Српска књижевна задруга: 69–148.
- Поповић, Радомир Ј. (прир.). 2010. *Прошколо и рејислар Шабачкој мајистрајо од 1808. до 1812. љодине.* Београд: Историјски институт.
- Савић, Велибор Берко (прир.). 1984. *Пројо Мајеја Ненадовић: актиа и љисма.* Горњи Милановац: Дечје новине.
- Савић, Велибор Берко. 1988 А. *Карађорђе: документи. 1. 1804–1809.* Горњи Милановац: Дечје новине.

- Савић, Велибор Берко. 1988 Б. *Карађорђе. Документи. 2. (1810–1812)*. Горњи Милановац: Дечје новине.
- Стојановић, Исидор (прир). 1848. *Деловодниј протокол од 1812. маја 21. до 1813. августа 5. Кара-Ђорђа Пејровића*. Београд: Друштво српске словесности.

Primljeno: 16.05.2022.

Odobreno: 30.05.2022.

Miroslav M. Popović

Women's Discourse and Criminal Offenses in the First Serbian Uprising (1804–1813)

Abstract: The aim of the paper is to show the social position of women within the patriarchal society of Serbia at the beginning of the 19th century, through the prism of testimonies about women from the time of the First Serbian Uprising and the criminal court practice of that period. Acts of violence, murder, abduction of girls, investigation of "witches" and sorcerers, fornication, illegitimate pregnancy and infanticide were analyzed.

Key words: women, First Serbian Uprising, patriarchal society, criminal acts